

IDŐHUROKFILMEK // BASKI SÁNDOR

Játszd újra, meg újra, meg újra

AZ ELMŰLT ÉVTIZEDBEN SZINTE ÖNÁLLÓ MŰFAJJÁ VÁLTAK AZ IDŐCSAPDÁS FILMEK, A VILÁGJÁRVÁNY ÉS A KARANTÉN MIATT MÉG AKTUÁLISABBAK, MINT VALAHA.

Az 1993-ban bemutatott *Idétlen időkig* filmtörténeti hatását nehéz lenne túlbecsülni. Szinte példátlan, hogy egy film dramaturgiai sémája olyan életképesnek bizonyuljon, hogy évtizedekkel a premier után is egy vírus hatékonyságával örökítse át magát az összes létező műfajba. Az időhurok-konceptió ugyan folyamatosan mutálódik, a Harold Ramis klaszszikusa által lefektetett alapszabályok azonban máig kötelező sorvezetőként szolgálnak. Az utódok ráadásul egyre szaporodnak, míg 1993 és 2010 közt mindössze tíz időhurokfilm készült, az elmúlt évtizedben legalább harminchárom, és egyelőre semmi nem utal a séma kifulladására.

HUROKEVOLÚCIÓ

Az *Idétlen időkig* valójában nem feltalálója, csak tökéletesítője a formulának. Az irodalmi előképek egészen 1892-ig nyúlnak vissza, ekkor jelent meg William Dean Howells rövid meséje, a *Karácsony minden nap* (*Christmas Every Day*), amelyben egy kislány kívánsága valóra válik, és egy éven át minden egyes nap karácsony napját kell újra átélnie az emberiségnek. A modern időhurok-történetekkel szemben az ismétlődésnek nemcsak a főszereplő, de mindenki tudatában van, a morális tanulság azonban már itt sem hiányozhat. Az 1904-es *The Defence of Duffer's Drift* című kisregény sem felel meg a séma modern szabályainak, de a szerző, Ernest Dunlop Swinton,

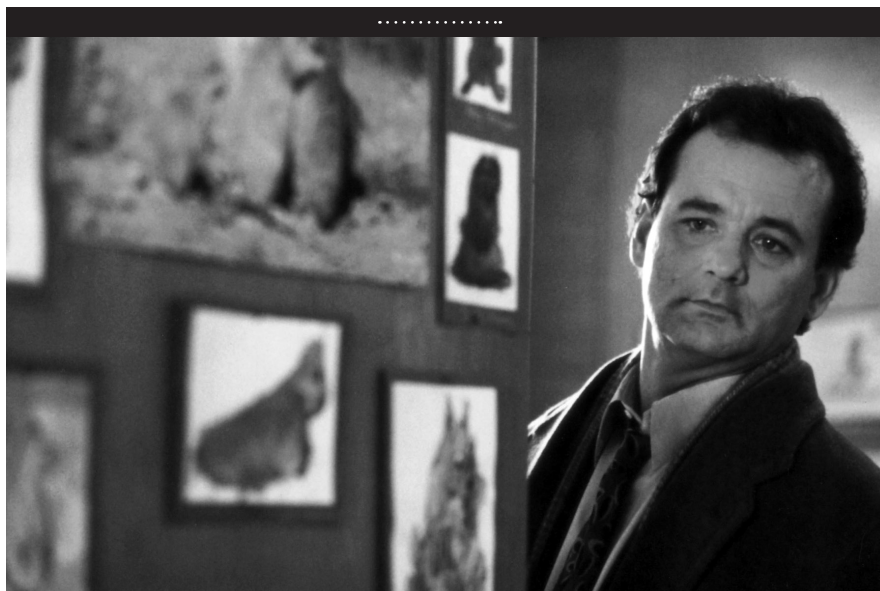
„A koncepció folyamatosan mutálódik”
(Harold Ramis: *Idétlen időkig* – Bill Murray)

aki egyben a brit hadsereg kapitánya volt, bevezeti az újrakezdések során megszerzett információk és készségek hasznosításának ötletét. A történet főszereplője egy angol hadnagy, aki hat alkalommal álmodik a búr háború egyik közelgő ütközetéről. Katonái az első néhány álomban csúfosan elbuknak, de miután a hadnagy kielemezi a kudarc okait, a későbbi álmaiban képes folyamatosan változtatni a taktikán.

Az időhurok ötletét a sci-fi szerzők is felfedezik pár évtizeddel később. A *The Detective Story Hour* című hangjáték-sorozatban, amelynek egy évadon át a fiatal Orson Welles is narrátora volt, 1939-ben adták le *Az ember, aki megölte az időt* című epizódot. A történet szerint egy haldokló tudós olyan időgépet talál fel, amelynek segítségével képes újra és újra visszaporgetni szilveszter napját. A férfi hedonista élvezkedéssel és egy gyilkossággal tölti utolsó 24 óráját, kihasználva, hogy számára semminek sincs következménye. Nem ő azonban az egyetlen, akinek nem törölődik a memóriája az újraindítással – a 2010-es évek időhurokfilmjeiben ez az ötlet kerül elő újra.

Az *Unknown* sci-fi magazinban 1941-ben megjelent *Doubled and Redoubled* újabb fontos motívumot vezetett be: a főhős folyamatosan ismétlődő napja mindig az ébresztőóra csörgésével, illetve az ébredés pillanatával indul, hasonlóan a filmverziók többségéhez. A szerző, Malcolm Jameson magyarázatot is ad rá, miért nem tud továbblépni a szereplője: egy boszorkány félreértette a kívánságát. Hasonló megfejtéssel szolgál Leon Arden 1981-es regénye, a *One Fine Day* is, amelyben az időhurok egy ördögi paktum következménye.

Az *Idétlen időkig* bemutatóját követően Arden be is perelte a Columbia Pictures stúdiót, de a keresetét elutasították. Ugyanezt fontolgatta Richard A. Lupoff is, az ő 1973-as novellája (*12:01 PM*), illetve a belőle készített Oscar-jelölt rövidfilm ugyanis valóban közeli rokonságot mutat Ramisék kultfilmjével. Lupoff története ugyan nem egy nap, hanem egy óra alatt játszódik, de kisember főhőse, aki 13:00-kor menetrendszerűen szívrohamot kap, majd 12:01-kor egy járdaszigeten találja magát, hasonló menekülési stratégiákkal próbálkozik, mint Bill Murray időjósja. Először racionális magyarázatot keres egy tudósnál, majd végső elkeseredésében öngyilkos lesz, de így sem tud kitörni a

hurokból. További hasonlóság, hogy a rövidfilmverzióban a Kurtwood Smith által alakított férfi az ismétlések során szerzett tapasztalatait többek közt arra is felhasználja, hogy megismerkedjen a parkban egy nővel, illetve segítsen az embereknek elkerülni a hétköznapi baleseteket. A történet nyomán végül egy nagyjátékfilm is készült *12:01 - A kizökkent idő* címmel, amelyet a korabeli kritikák jelentős része az *Idétlen idő*kig olcsó másolatának minősített – Ramis filmje ugyanis öt hónappal megelőzte.

Az *Idétlen idő*kig működési mechanizmusára építő hurokfilmek szigorúbban követik a „műfaj” íratlan szabályait, mint a katasztrófafilmek vagy a westernek. Ha nem is markánsan, de elkülöníthetőek egymástól a *loop* létezésére valamilyen (ál)tudományos magyarázattal szolgáló metaforikus tanmesék. Előbbiek jellemzően az akció-sci-fi és a thriller zsánerén belül hasznosítják a hurokdramaturgiát (*Forráskód*, *A holnap határa*, *Boss Level - Játszd újra*, vagy a Madarász Isti rendezte *Hurok*), míg utóbbiak a vígjáték (*Idétlen idő*kig, *Éretlen idő*kig, *Naked*), a romkom (*Palm Springs*, *Apró tökélyek térképe*), a melodráma (*Mielőtt elmegyek; The Obituary of Tunde Johnson*), a horror (*Salvage*, *Haunter*, *Koko-di Koko-da*) és a horrorkomédia (*Szöktetés a pokolból; Boldog halálnapot!*) műfaját használják.

A thrillerek a hurokhatást többnyire a határidő-dramaturgiával kombinálják, vagyis a főszereplők ideje annak ellenére is véges, hogy végtelenszer startolhat újra a napjuk. A *Forráskód* halál tor-kából visszahozott katonájának 8 perce van arra, hogy megtalálja egy bombát a mozgó vonaton; *A holnap határán* a földönkívüliek főhadiszállását kellene felkutatni 24 órán belül; a koreai *A Day*-ben egy apa a lánya halálos balesetét próbálja megakadályozni, míg a *Boss Level* exkatonájának a város másik felére kell átrohannia, hogy megmentse felesége életét, miközben tucatnyi bér-gyilkos vadászik rá. A néző avatárjaiként funkcionáló hősök ezekben a filmekben a videójátékokhoz hasonlóan pályákat teljesítenek, amelyeket a startpontról kell újakezdeniük, amikor elhaláloznak. A *cheat code*-ot vagyis a küldetés végrehajtását segítő trükköket esetükben a korábbi játékmenetek során szerzett tapasztalatok jelentik.

ÁTOK ÉS ÁLDÁS

A végső győzelemhez az akcióhősöknek – vagy a gyilkos elől menekülő áldozatoknak a loophorrorokban – nem elég csak egyre gyorsabbá és ügyesebbé válniuk, valamilyen felismerésig is el kell jutniuk, a komédiák, romkomok és me-

„Kilépnek komfortzónáikból”

(Ian Samuels: *Apró tökélyek térképe* – Kyle Allen és Katharyna Newton)

lodrámák időhurokba ragadt főszereplőinek pedig eleve ez a fő küldetésük.

Az első felvonásban a mit sem sejtő főszereplőt ismerhetjük meg, aki vagy egy teljesen átlagos hétköznapiját éli

vagy egy jeles napra (karácsony, szilveszter, esküvő) készülődik – esetleg a kettőt egyszerre (Mormota-nap) –, amikor addigi élete váratlanul kizökken. A folytatásban, a gyász munkához hasonlóan, több különböző fázison kell átesnie. Az első állomás minden esetben a hitetlenkedés és a sokk, ezt követi a harag és kétségbeesés. A felismerés, hogy tetteinek semmi következménye nincs az állandó restartok miatt, előbb felszabadítja – és képessé teszi rá, hogy korábbi (belső) korlátait lebontva belevesse magát a hedonista örömeibe –, majd a monotonitás és a magány depresszióba és közönybe taszítja. Az utolsó fázis az elengedés, amikor tudomásul veszi, hogy a hurok vált az új realitássává, és ezeken a kereteken belül próbálja saját és környezete életét is jobbá tenni. Ha a szándékai kelőn önzetlenek, és képes visszatálcálni a helyes útra, akkor a fináléban elnyeri a szabadulást.

A sci-fi irodalom első huroktörténeteiben még hiába is kerestük volna a happy endet, az idő fogságába esett emberekről *Alkonyzóna*-szerű rémmesék szület-

tek. Beleragadni egy hurokba akkor is kellemetlen élmény, ha csak az átlagosnál rosszabb napunk van, ha viszont kitalátastalan az élethelyzetünk, akkor felér egy földi pokollal. Nem véletlen, hogy az *Idétlen időkig* receptúráját követő filmek főszereplői közt nagyjátval se találunk középosztály alatti vagy társadalmon kívüli figurát, hiszen a normalitáshoz való visszatérés és a „carpe diem!” filozófiájának elsajátítása csak azok számára lehet vonzó cél, akik amúgy nem nincstelenek, csak még nem tudják megbecsülni azt, amelyük van.

Készülnek ma is olyan hurokmozik, amelyek nem kínálnak feloldást, ilyen például a svéd *Koko-di-koko-da*, amelyben a gyereket elvesztő szülők traumája egy megtörhetetlen horrorciklusban manifesztálódik a veszteség és a bűntudat allegóriájaként. A klasszikus hurokfilmek népszerűsége azonban épp abból fakad, hogy inspiráló megváltástörténeteket kínálnak, és a szereplőknek sikerül az, ami a nézők egy jelentős részének nem: kitörni a lélekölő napi rutinból. Bill Murray időjósának és alteregóinak egyszerre átok és áldás a loop. A huroklétben a múlt és a jövő eltörlődik, az időcsapdában ragadt szereplő kénytelen a permanens jelenben élni, és a zűrzavaros világ helyett csak a személyes környezetére fókuszálni. Történeten vele bármilyen kínos vagy akár fájdalmas esemény ebben az időintervallumban, a helyzete bizonyos szempontól irigylésre méltó. Olyan világban élhet, amely a néző valóságával ellentétben kiismerhető és kiszámítható, amelyben nincsenek elszalasztott pillanatok, és ahol végtelen lehetőség kínálkozik az újakezdésre. Ki ne szeretné megfagyasztani vagy legalábbis lelassítani néha az időt, hogy a múlton való rágódás és a jövőtől való félelem helyett nyugodtan megvizsgálhassa, kielemezhesse, hol tart éppen az életben? A hurok éppen ezt kínálja – egy olyan valóságsszimulációt, amelyben a főhős kipróbálhatja, hogy a különböző mondatai, tettei, döntései milyen súllyal bírnak a saját és mások életére, és mit kell rajtuk változtatnia, hogy a ciklust megtörve továbbléphessen.

KETTEN A HUOK ELLEN

Az *Idétlen időkig* sablonjából dolgozó filmek sajátossága, hogy a játékidő jelentős része expozícióból áll, hiszen a történet állandóan újraindul, és minden restart bevezet valamilyen új variánst. A hurokfilmek működési mechanizmusát

azonban már olyan jól ismeri a nagyközönség, hogy a legújabb verziókban nincs szükség a játékszabályok részletes ismertetésére. A *Palm Springs*, az *Apró tökélyek térképe* vagy a *Boss Level* főszereplőivel akkor találkozunk először, amikor a sokadik újakezdésen túl már eljutottak a rutin és a fásultság szakaszába, és olyan jól ismerik a szűkre szabott életterüket, hogy csukott szemmel is képesek elszalasztani a mindennapjaikat áldott tudatlanságban tengető halandók közt.

A néző előzetes tudására építő alkotók egyrészt bátrabban illesztik bele a formulát újabb és újabb (al)műfajokba, másrészt több energiát tudnak fordítani arra, hogy a hurokséma olyan kötelező köreit, mint az idő múlását jelző montázsok, még bravúrosabban teljesítsék, harmadrészt az alapszabályok kibővítésével is bátran kísérletezhetnek. A legfrissebb trend a hurokban ragadt főhősök megduplázása, amely persze nem teljesen új találmány. Ken Grimwood *Időcsapda* (1987) című regényében Jeff Winston halálos szívrohamot kap, de neki nem egyetlen napot, hanem egy fél életet kell újraélnie 17 éves korától kezdve. Hiába hoz azonban más és más döntéseket az életvariációi során, a végkifejlet mindig ugyanaz marad – fordulatot csak az jelent, amikor megtudja, hogy nem ő az egyetlen „replayer”. Egyikükkel, Pamelával egymásba szeretnek, és több életüket is közösen töltik el.

Hasonló koncepcióra épít a Netflix sorozata, a *Végtelen matryoska*, az Andy Samberg és Cristin Milioti főszereplésével készült *Palm Springs*, és az Amazon Prime-on debütált *Apró tökélyek térképe* is. Az ötlet nemcsak azért üdvözlendő, mert felfrissíti a hurokfilmek lassan dogmatikussá váló szabályrendszerét, de izgalmas új nézőpontok és műfaji elemek beemelésére is alkalmas. A hasonló sorson osztozó főszereplőknek ezekben a filmekben nem kell monologizálniuk, kétségeiket, reményeiket olyan emberrel tudják megosztani, aki átérzi a helyzetüket, ugyanakkor konfliktusokat is szülhet, ha a kényszerű időkarantént másként élik meg, és a hurok megszakítását is máshogyan képzelik el. A Lev Grossman novellájából készült *Apró tökélyek térképében* a két tininek az időcsapda mellett a szokásos tinidilemmákat kell megoldaniuk a családon belüli kommunikációképtelenségtől a viszonzatlan(nak hitt) szerelem szívfájdalmáig, míg a harmincas szereplőket mozgó *Palm Springsben* az eltérő

habitusú férfi és nő összecsiszolódása a *screwball comedy*ket is megidézi.

A két film a végkicsengését illetően is különbözik Harold Ramis alapművétől. Phil, az időjós úgy tud kitörni a hurokból, hogy önmaga legjobb verziójává válna, önzetlenül teszi jobba mások életét, és ezzel, számára is váratlanul, elnyeri a megváltást. A *Palm Springs* és az *Apró tökélyek térképe* párosai ellenben aktívan és tudatosan dolgoznak a szabaduláson, amelyet végül nem azzal érnek el, hogy tökéletes morális lényé válnak, hanem azzal, hogy elfogadják egymást és saját magukat. A kortárs trendeknek megfelelően mindkét filmben a nők kerülnek fókuszba, a Kathryn Newton által alakított Margaretről kiderül, hogy valójában ő a történet igazi főszereplője – a hurok akkor törik meg, amikor képes elengedni haldokló édesanyját –, míg Cristin Milioti karaktere kiképezi magát kvantumfizikából, hogy megoldja a rejtélyt, és ő rángatja ki a kockázatmentes hurokéletbe belekényelmesedett férfit is az apátiából. A hangsúlyeltolódás egyértelmű: amíg Bill Murray megvilágosodás útjára lépő tévése átadta magát a sorsnak, fiatalabb inkarnációi önként döntenek úgy, hogy kilépnek a komfortzónáikból.

KÉNYSZERŰ IDŐKARANTÉN

Az *Idétlen idők* emlékezetes jelenetében a teljesen reményvesztett Phil megkérdezi az egyik helyi kocsmatöltelőt, hogy mit tenne, ha végleg ugyanazon a helyen soragadna, és minden napja ugyanúgy telne, és nem számítana semmi, amit csinál. „Összefoglaltad az életem” – válaszolja a férfi rezignáltan.

A hurokséma töretlen népszerűsége annak is köszönhető, hogy a nyilvánvaló narratív izgalmak mellett tucatnyi értelmezési lehetőséget is kínál. Nézhető a depresszió, a függőség, a trauma, az életközépi válság vagy a modern társadalmak mókuskerekének allegóriájaként is, de akár vallási, spirituális és létfilozófiai parabolaként is. Tavaly óta pedig a több milliárd ember mindennapjait meghatározó karanténélményt fejezi ki akaratlanul, és mégis túpontosan. Megszokott valóságunkból kiszakítva és szobafogságra ítelve, tökéletesen át tudjuk érezni, milyen a hitetlenkedés, a sokk, a kétségbeesés és a fásultság fázisait megtapasztalni – és közben irigyelhetjük is azokat a fikciós sorstársakat, akik már az elfogadáson is túljutottak, egészen a szabadulásig. •